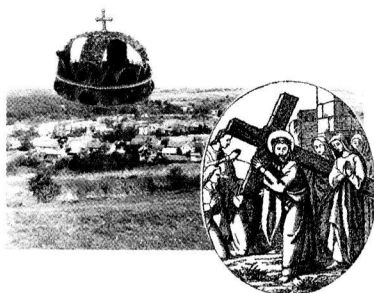

RÁJ NA ZEMI?

OSUDY SLOVENSKÝCH NAZARÉNŮ V UHRÁCH

Zdeněk R. Nešpor

Neobyčejně zajímavá problematika balkánského a odtud vycházejícího uherského náboženského sektářství, která vzrušovala současníky všech těch velmi rozdílných náboženských hnutí až do poloviny našeho století, tedy více než půl tisíce let, bývá v odborné literatuře spíše zmiňována než skutečně řešena. Nejinak je tomu i v případě dolnouherských nazarénů, třebaže pro český a slovenský dějezpyt významných již jen svým etnickým původem, neboť jejich podstatnou část tvořili právě uherští Slovinci a snad i s nimi žijící Češi. Svého skutečného historiografa ovšem toto mimořádně zajímavé náboženské hnutí dosud nenašlo.

Nepočítáme-li několik zmínek v díle profesora (katolické) Teologické fakulty UK Františka X. Kryštůfka¹ a krátké teologizující hodnocení pravoslavného teologa Petera Karniševiče², existuje v češtině pouze jediný zevrubně informativní článek z jugoslávského prostředí.³ Ve všech případech přitom byli nazaréni popisováni jako odpadlíci od „pravé víry“, jako „zhoubný vřed“ na jinak zdravém jádru národa; před nestranným popisem této náboženské skupiny byla dána přednost jejich teologické kritice. Ostatní badatelé z oboru náboženských dějin však jakoby o existenci nazarénů ani netušili. Podobná situace přitom je, alespoň pokud se mi podařilo zjistit, i v jinojazyčné literatuře. S tématem nazarénství se setkáváme poskrovnu, a pokud ano, nejčastěji je nahlíženo optikou úzce teologickou.⁴ Teologické hodnocení přitom není špatné samo o sobě, k rozhraničení jednotlivých křesťanských církví a skupin je mnohdy jediné možné⁵, nicméně nesmí zůstat hlediskem jediným, poněvadž pak se náboženská historiografie skrytě mění v apologetiku vlastního religiózního přesvědčení, přičemž pozbývá charakteru skutečné vědecké práce. Svěbytná (a většinou notně jednostranná) teologie tedy může a někdy i musí tvořit základ

¹ F. X. Kryštůfek, Všeobecný církevní dějepis, III. sv. Praha 1892, s. 921; *tjž*, Dějiny církve katolické ve státech Rakousko-Uherských s obzvláštním zřetelem k zemím Koruny české, II. Praha 1899, s. 889.

² P. Karniševič, Zrovnávací bohoslovie a sektológia. Skriptum Pravoslavné bohoslovecké fakulty v Prešově. Bratislava 1974, s. 89, 99.

³ *Revka*, Ze života slovenských nazarénů v Báčce, Naše Slovensko 1, 1908, č. 10-11, s. 471-474.

⁴ P. Dimič, Nazarenima. Bez mesta 1881; V. Dimitrijevič, Zašto se u nas nazarenstvo širi i kako bi to mogli sprečiti. Novi Sad 1898; R. Grujič, Nazarenstvo, in: Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, III. knjiga. Zagreb 1928, s. 36-37; J. Tomič, Pametno „nazarentsvo“. Novi Sad 1897. Srovnej Z. R. Nešpor – M. Hornofová – M. Jakoubek, Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku II, Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace 4, 2000, s. 120.

⁵ Z. R. Nešpor, Pojmy „církev“ a „seкта“ v českém předmarxistickém dějepiscetví, in: J. Horský (ed.), Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení. Ústí nad Labem 1999, s. 205-211.

historického popisu (pokusím se o to na následujících stranách), její popis však musí sloužit především k analýze sociálního uspořádání dané náboženské skupiny, jejích vztahů k okolní společnosti, k dalším církvím a sektám, ke státu atd. Pouze taková analýza, nakolik ji umožňují nejrůznější dochované prameny, včetně (pro studium Balkánu svrchovaně důležitých) orálních, si pak může nárokovat přináležitost k historickému diskurzu.

Samotný výraz „nazaréni“ znamená jen málo. Byl v dějinách mnohokrát užít k označení (nebo sebeoznačení) velmi rozličných křesťanských náboženských skupin, které vedle většího důrazu na náboženskou praxi pojila snad jen deklarace vlastního bezprostředního vztahu ke Kristovi.⁶ Takových skupin bychom však napočítali několik desítek, snad bychom dokonce mezi ně mohli počítat i malířský kruh kolem J. F. Overbecka a F. Pforra, který svou kritiku nacionalistického akademického malířství počátku 19. století naplňoval velkolepými freskami v Cassino Massimo a přísným životem v klauzuře San Isidora. Z množství těchto naprosto nezávislých církví a sekt nás proto budou zajímat jen dvě, Společnost evangelických křesťanů (zvaná také „nazaréni“ či „frölichiani“), založená roku 1832 Samuelem Heinrichem Fröhlichem, a Nazarénské společenství Johanna Jakoba Wirze, vzniklé o dvě desetiletí později.⁷

Obě hnutí vycházela z věroučných tradic hallského pietismu, kladla tedy (proti luterské ortodoxii, chápané jako příliš institucionální, vnější pojetí křesťanské zbožnosti, které navíc bylo v absolutní závislosti na světské moci) větší důraz na společenství „*skutečně věřících*“. Tito „*horlivě oddaní Kristu*“ nenacházeli rozpor mezi Písmem a skutečným Božím slovem, poněvadž vnitřní smysl Bible jim osobně byl dán duchovní konverzí, obrácením za působení („*vanutí*“) Ducha svatého.

Společnost evangelických křesťanů lze, vedle těchto charakteristik společných všem pietistům odvolávajícím se na odkaz A. H. Franckeho, charakterizovat především důrazem na křest dospělých po jejich vnitřním obrácení a tedy znovuzrození v Kristu. Tento vstup do „*společenství Bohu nejbližšího*“ byl ovšem podmíněn asketickou individuální etikou, skupinou vyžadovaným a kontrolovaným dodržováním striktních příkázání Kázání na hoře, o nichž známý teolog po právu prohlásil, že se hodí právě tak „*pro staré mládence týden před koncem světa*“. Wirzovské nazarénství naopak kladlo důraz spíše na mystické kněžství, osobně udělované přímo z rukou Kristových jako pokračování prvotního zjevení. Obě hnutí se přitom paralelně rozšířila na území dnešního Německa, Švýcarska a později také do některých oblastí uherské části rakouské, resp. rakousko-uherské monarchie. V německé oblasti přitom jako svébytné náboženské skupiny, zasahující ovšem jen mizivou část religiózní scény, existují dodnes; nás však bude zajímat naopak jejich posledně zmíněný výhonek, nazarénství v Uhrách.

Frölichianské nazarénství přinesl do Uher Lajos Hemsey již počátkem čtyřicátých let 19. století a ovlivnil jím některé protestantské sbory. Hnutí však zůstalo vcelku skryté, neboť nepřekračovalo relativně volné (či spíše jen výjimečně kontrolované) hranice ortodoxie obou tolerovaných vyznání v Uhrách. V těchto skupinách však později převládaly spíše mystické ohlasy wirzovské, což vedlo k prvním konfliktům s vyšší církevní správou. Poně-

⁶ H. Gasper – J. Müller – F. Valentin, Lexikon der Sekten, Sondergruppen und Weltanschauungen. Fakten – Hintergründe – Klärungen. Freiburg – Basel – Wien 1991, s. 707–710; F. R. Hrabal, Lexikon náboženských hnutí, sekt a duchovních společností. Bratislava 1998, s. 25, 69, 267–8, 296.

⁷ G. Alder, Die Taufenfrage und Kirchenfrage in Leben und Lehre des S. H. Fröhlich. Bern 1976; H. Rüegger, Die Gemeinschaft Evangelisch Taufgesinnter (Nazarener). Zürich 1962; E. Troeltsch, The Social Teaching of Christian Churches. Louisville 1992, s. 771.

važď se stoupenci nazarénství, tohoto radikálního pojetí protestantského pietismu, rekrutovali především z obou velkých protestantských konfesí, podrželi obě jejich svátosti, přičemž Večeři Páně podávali po kalvínském způsobu (s biblickým lámaným chlebem, nikoli oplatkou), křtili však jen dospělé po jejich vnitřním obrácení. Byli dokonce tak důslednými biblisty, že mnozí z nich znali Písmo nebo jeho podstatné části z paměti. Stejně jako další křesťanští sektáři se přitom ve své interpretaci evangelia důrazně stavěli proti „nálezkům lidským“, proti dogmatickým a ortopraktickým článkům, které – po jejich soudu – byly k Písmu teprve později lidmi („zkaženou církví“) přidány. Právě odvrhnutí těchto „přidánků“, jak zní český lidový termín z 18. století, přitom vedlo k velmi důležitým rozporům s okolní společností.

Nazaráni kupříkladu zamítali přísahu („*Já vám však pravím, abyste nepřisahali vůbec*“, Mt 5, 34; všechny biblické citáty uvádím podle českého ekumenického překladu bible), světské soudy („*Nesud'te, abyste nebyli souzeni*“, Mt 7, 1), účast v politickém životě včetně voleb („*Kdo tedy chce být přítelem světa, stává se nepřitelem Božím*“, Jk 4, 4) atd., což pochopitelně vedlo k jejich těžkým sporům se státními úředníky. Na druhou stranu však se stejnou „biblickou svéhlavostí“ platili daně, neboť připomínali, že stojí psáno „*Odevzdejte tedy, co je císařovo, císaři, a co je Boží, Bohu*“ (Mt 22, 21). Úředníci se tak, stejně jako kupříkladu v českém tolerančním sektářství, dostali do patové situace. Co s nazarény? Potrestat, žalářovat, vyhnat, nebo tolerovat? V tomto dilematu jim však, vedle trvajících obav z opakování Francouzské revoluce (které vždy znovu vedly k podezřívání jakýchkoliv neveřejných spolků, včetně náboženských), paradoxně pomohl pacifismus uherkých nazarénů. Ti totiž podle známého příkázání Dekalogu („*Nezabiješ*“, 2M 20, 13) zamítali vojenskou službu a někteří z nich snad i školy („*Dejte si pozor na zákoníky ... mají v oblibě ... přední sedadla v synagogách* [školách]“, Lk 20, 46). Řešení pak již bylo jednoduché: co možná nejrychlejší likvidace rozmáhajícího se náboženského hnutí. Ne snad, že by to nazarény překvapilo, právě naopak. Ve smyslu radikálního výkladu Zjevení Janova totiž bylo jejich myšlení a konání profilováno výrazně eschatologicky a na podobné ústrky vlastně „čekali“ – byly pro ně důkazem blížícího se konce světa, svědectvím o vlastním (chvályhodném) utrpení, jež bude vykoupeno odměnou nikoli z tohoto světa.

Obr. 1. Titulní strana Liberdova kancionálu *Harfa nová na hoře Sion znející* (1735). Uloženo v Knihovně Národního muzea, sign. 27 G 2.

Obr. 2. Celkový pohled na vesnici Svatá Helena v Banátu (dnes Rumunsko). Foto Z. R. Nešpor (1999).

S radikální eschatologií se obvykle pojí důraz na asketickou morálku a nejinak tomu bylo i v tomto případě. Rigidní každodenní praxi, kterou se nazareni výrazně odlišovali od jiných náboženských skupin v Uhrách, přitom pochopitelně odvozovali zejména z Kázání na hoře, ale i z dalších biblických míst. Tak například zamítali alkohol (3M 10, 9), tanec a světské veselice včetně pohřebních a svatebních hostin (Zj 11, 10), nebo jiné než náboženské písně. Pro nás je přitom důležitá právě jejich poslední charakteristika, díky níž máme možnost nahlédnout do dosud skrytých míst českých a slovenských náboženských dějin. Nazareni totiž ke svým službám Božím vedle Bible užívali především kancionál *Harfa sionská*, později i jeho srbský překlad z roku 1868.⁸ Tento kancionál přitom nebyl ničím jiným, než jedním z vydání *Harfy nové na hoře Sion znějící* českého pietistického kazatele lužických emigrantů Jana Liberdy (viz obr. 1).⁹ Jinak řečeno, z prostředí saských emigrantů se dostal ke slovenským pietistům a odtud, po jejich vykázaní z horní země, až do uherské nížiny, a to i k docela jiným slovanským národům. K této otázce se ještě vrátím níže, zde je třeba jen doplnit, že bohoslužby nazareni konali doma, a to v souladu s ustanovením všeobecného kněžství (Žd 7–8; 1Tm 2, 5); vzájemně se oslovovali „bratře“ a „sestro“.

Náboženské zákony uherské části monarchie ovšem až do sklonku 19. století nepřipouštěly jinou víru než čtyři křesťanská vyznání existující po vydání tolerančního patentu a trpěné židovství; v Uhrách (na rozdíl od Předlitavska) dlouho dokonce ani neexistovala možnost „být bez vyznání“, jíž ve 2. polovině 19. století využívali především stoupenci

⁸ R. Grujić, *Nazarenstvo*, s. 36–37; J. Michalko, *Naši v Bulharsku. Pädesiat rokov ich života, práce, piesne a zvykov*. Myjava 1936, s. 246; *Revka, Ze života*, s. 471–474.

⁹ Z. R. Nešpor – M. Hornofová – M. Jakoubek, *Čeští nekatolíci III*, s. 77–78.

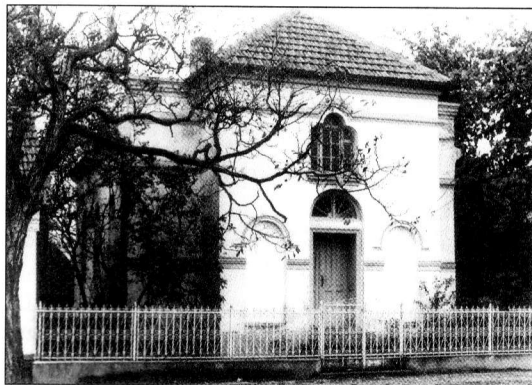
různých neortodoxních věr, nikoli skuteční ateisté. Z nazarénství, stejně jako z množství dalších uherských sekt, to samozřejmě činilo „zločinnou“ a „protistátní“ organizaci.¹⁰ Explicitní jmenování nazarénů jako nežádoucí náboženské skupiny v nařízení různých uherských ministerstev¹¹ nás přitom nenechávají na pochybách o státním „zájmu“ o tento typ religiozity. Policíí byli pronásledováni, augsburskými a helvetskými faráři, z jejichž sborů zejména pocházeli, jako „zrádci“ a „odpadlíci“ udávání.

Vzhledem k tomu, že uherské zákony nepovolovaly stav bez vyznání, se posléze ustavilo uspořádání, kdy nazaréni formálně zůstávali členy svých mateřských církví, soukromě (doma a v malých skupinkách) se však oddávali vlastní zbožnosti. Není ale bez zajímavosti, že to byli právě jen oni (a baptisté), kteří dokázali využít omezených možností nového církevního zákona z roku 1895 a po řadě problémů dosáhli státního uznání vlastní konfese.¹² Svědčí to jak o síle jejich přesvědčení, tak i o relativním rozšíření této dnes již zaniklé konfese, jež spolu s baptismem úspěšně konkurovala mocensky zaštitěným církvím pod dohledem státu. Ani „staré“ uherské a banátské sekty, počínaje okrajově přežívajícím bogomilstvím a paulikiánstvím, ani z Ameriky přicházející adventisté a svobodné reformované církve se jim přitom nedokázaly vyrovnat.

Uherské nazarénství bylo po etnické stránce tvořeno především Srby, méně již dalšími uherskými národnostmi, Rumuny a – což je pro nás nejzajímavější – Slováky. Tak v roce 1891, tedy ještě před státním uznáním této náboženské skupiny, prý v Uhrách bylo celkem 6829 nazarénů, z čehož asi 4000 tvořili Srbové, 1000 Rumuni a 1800 ostatní národnosti, především Slováci a snad i Češi, kteří s nimi v některých lokalitách žili.¹³ Kde se

tito Češi a Slováci v uherské dolní zemi vzali? A proč právě je (nebo alespoň některé z nich) osud zavedl do této náboženské skupiny?

Chceme-li zodpovědět položené otázky, je třeba vrátit se k dosud nedostatečně prostudované problematice slovenského pietismu.¹⁴ Pietistické hnutí v rámci slovenské luterské církve bylo probuzeno jednak přímým ohlasem hallského pietismu, s nímž se setkávali slovenští protestantští studenti na německých univerzitách,¹⁵ jednak nepřímo prostřednictvím náboženské literatury českých pobělohorských exulantských komunit v Sasku a v Lužici¹⁶ a zřejmě také omezenými vzájemnými styky českých náboženských emigran-

Obr. 3. Tzv. nazarénská (ve skutečnosti ovšem baptistická) modlitebna z konce 30. let ve Svaté Heleně (Rumunsko). Foto Z. R. Nešpor (1999).

¹⁰ F. Vašečka, *Buržoázný štát a cirkev*. Bratislava 1957, s. 62, 75.

¹¹ Zákon č. 246/1851 r. z.; č. 47/1858 r. z. Viz uherský zákon č. LII/1868 r. z.

¹² Zákon č. XLIII/1895 r. z. Citováno podle: F. Vašečka, *Buržoázný štát*, s. 81.

¹³ R. Grujič, *Nazarenstvo*, s. 37.

¹⁴ Prozatím nejlépe ji zpracoval J. Ďurovič, *Slovenský pietizmus*, *Historia Slovaca* 3–4, 1945–46, s. 177–199.

¹⁵ Tamtéž, s. 178.

¹⁶ J. B. Čapek, *Československá literatura toleranční 1781–1861 I*. Praha 1933, s. 80–81; J. Ďurovič, *Slo-*

tů 17. a 18. věku v Sasku (a později pruském Slezsku) s Uhrami. K těmto stykům alespoň v určité míře docházelo po celé 18. století,¹⁷ jinak bychom totiž nebyli s to vysvětlit již zmiňovaný přenos Liberdova kancionálu. Právě ten na Slovensku v některých protestantských sborech sloužil po značnou část 18. století a výrazně usnadnil tamní lidovou recepci zlomků hallského pietismu v době, kdy se od něj již slovenští luterští faráři odklonili (či k tomu byli donuceni).

Pietistická orientace některých luterských kazatelů a intelektuální části jejich sborů na Slovensku totiž dosáhla největšího rozkvětu na počátku 18. století, načež byla zakázána Ružomberským synodem (1707) jejich církve, na kterém nabyli vrchu ortodoxní. Stoupenci pietismu na Slovensku přitom dogmaticky nešli zdaleka tak daleko jako pietisté němečtí, od luterské ortodoxie se odlišovali spíše jen některými věroučnými a ortopraktickými důrazy. Vyzdvihovali nezbytnost všeobecné lidové četby Bible, což ovšem – podle názoru ortodoxních luteránů – bez patřičného výkladu a usměrnění „*muselo nutně vést k blouznilství*“,¹⁸ k náboženskému sektářství, které bylo ortodoxními vnímáno jako „*zvrácená úchylka*“. Kladli důraz na mystickou „srdečnou“ zbožnost a především na asketickou individuální etiku.¹⁹ Ružomberský synod však přesto tuto interpretaci víry neshledal oprávněnou, a přestože „*jeho zbožnost ... ostáva cennou složkou [slovenského] duchovného života*“,²⁰ pietismus v horní zemi de facto zanikl koncem 18. století.²¹ Zůstaly z něj právě jen vzpomínky na „*zbožnost srdce*“ a některé náboženské písně z oblíbeného Liberdova zpěvníku.

Postupný úpadek pietistického hnutí na Slovensku a jeho transformace do rodícího se osvícenství však zřejmě – a je to poprvé, kdy se historik odvažuje takového soudu – nepředstavuje úplný zánik slovenského pietismu. Již dlouho totiž víme, že 18. století bylo zároveň dobou poměrně značných nábožensky motivovaných migrací Slováků do dolní země za větší náboženskou svobodou.²² Zbývá se tedy ptát, koho jiného než právě postižených pietistů se měly tyto migrace týkat? Tuto zdánlivě jednoznačnou hypotézu dosavadní bádání zcela pominulo, přesto však stojí za úvahu. Doložit ji sice lze zatím jen nepřímou Liberdovým zpěvníkem, který na Slovensku v 18. století užívali právě jen pietisté a s nímž se pak opět setkáváme v rukou uherských nazarénů slovenské národnosti, zprvu se ovšem (jako tamní pietisté vůbec) hlásících k luterské církvi. Jaký však lepší důkaz bychom si mohli přát, než poměrně rozsáhlé užívání kancionálu (a dokonce jeho pozdější překlad do srbštiny), které rozhodně nemohlo pocházet od nemnoha českých emigrantů? „*Slovenští pietisté, odcházející ze své vlasti, si zpěvníčky [vedle Bible to nejcennější, co měli – pozn. autora] patrně brali s sebou, a jimi – stejně jako již svým vlastním pietismem – ,naladění‘ měli pochopitelně blíže ke vstupu do téže pietistické sekty nazaretské, než k setrvání v uherské církvi augsburského nebo helvetského vyznání.*“²³ Právě tímto způsobem se mezi dolnouherské

venský pietizmus, s. 199; *I. Kollárová*, Cenzúra kníh v tereziánskej epoche. Bratislava 1999, s. 47–48, 60–61; *J. Moko*, Historia posvätej piesne slovenskej a historia kancionálu. Liptovský Svätý Mikuláš 1909.

¹⁷ *R. Pražák*, Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození. Praha 1962, s. 36.

¹⁸ *G. A. Skalský*, Z dějin české emigrace XVIII. století I. Chotěboř 1911, s. 55.

¹⁹ *J. Ďurovič*, Slovenský pietizmus, s. 177, 185.

²⁰ Tamtéž, s. 197.

²¹ Tamtéž, s. 197–199.

²² *J. Auerhan*, Čechoslováci v Jugoslávii, Rumunsku, Maďarsku a Bulharsku. Praha 1921, s. 103; *Z. R. Nešpor – M. Hornofová – M. Jakoubek*, Čeští nekatolíci II, s. 121–122; *Revka*, Ze života, s. 471.

²³ *Z. R. Nešpor – M. Hornofová – M. Jakoubek*, Čeští nekatolíci II, s. 121.

Obr. 3. Vesnice Vojvodovo v severním Bulharsku – typické stavení z roku 1900, částečně adaptované v 70. letech 20. století. Foto Z. R. Nešpor (1999).

nazarény dostal Liberdův zpěvník a zároveň se s nimi smísili slovenští pietisté, hledající v jinojazyčném prostředí svobodnější luterství, než jaké nacházeli doma.

S konkrétním popisem religiozity slovenských nazarénů se setkáváme jen zcela ojediněle, v případě (dnes) jugoslávské vesnice Kysač u Nového Sadu²⁴ a v severobulharském Vojvodovu.²⁵ Snad přitom alespoň tyto dva příklady pomůžou dokreslit svébytný „životní prostor“ a sociální vztahy, jež tato víra u svých příslušníků vyvolávala.

Do srbsko-německého Kysače se Slovinci začali stěhovat po roce 1773, zprvu přitom byli luterány pietistické orientace. Poměrně brzy však v Báčce většina z nich přestoupila k nazarénství a ačkoli jsou příčiny této hromadné konverze nejasné, zřejmě podstatnou roli zde hrála jejich nechuť k formální luterské zbožnosti, před níž dávali přednost mystickému osobnímu zakoušení Boha. Jenže žít vedle asketických mystiků, jejichž veškeré myšlení bylo obráceno k Bohu a neúnavnému plnění jeho přikázání, není vždy zrovna příjemné. Jejich srbské spoluobčany proto tato exaltovaná zbožnost přivedla k radikálnímu kroku, k opuštění obce, což na druhou stranu svědčí o skutečné síle

²⁴ *Revka*, Ze života, s. 471–474.

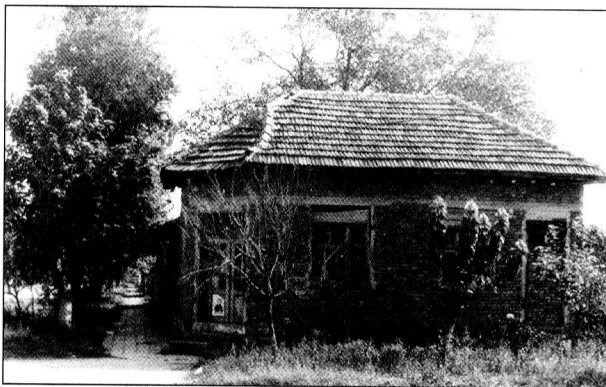
²⁵ *J. Findeis*, Vojvodovo, in: Jubilejní ročenka československé kolonie v Bulharsku 1868–1928. Sofie 1929, s. 224; *I. Heroldová*, Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy, Češi v cizině 9, 1996, s. 93; *J. Michalko*, Naši v Bulharsku, s. 244–246; *Z. R. Nešpor* – *M. Hornofová* – *M. Jakoubek*, Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku III, Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace 5, 2001, s. 76–78; *V. Penčev*, Tempus edax rerum ili Za minaloto i nastojašteto na vojvodovskite Čechi, in: Češi v Balgarija, Istorija i tipologija na edna civilizatorska rolja, II. Sofija 1996, s. 60.

Obr. 4. Mapa Balkánského poloostrova se státními hranicemi podle stavu z roku 1900, s vyznačenými lokalitami, které jsou zmiňovány v textu (Kysač, Svatá Helena, Vojvodovo). Na základě podkladů od autora kreslil T. Rataj.

náboženského přesvědčení slovenských nazarénů a zřejmě i o jejich aktivním misijním úsilí. Pro kysačské nazarény byly typické všechny svrchu popsané náboženské důrazy této víry (biblismus, zamítání křtu dětí, přísahy, soudů, politické činnosti, vojenské služby, světského veselí, alkoholu, vzájemné označování atd.), zajímavá však nadto byla jejich svébytná interpretace svátků. Světli totiž jen neděli, neboť žádné další svátky v Bibli nenašli a na Vánoce dokonce dlouho ostentativně pracovali. Vykládali to přitom růzností datace těchto svátků v západní a pravoslavné tradici, již si pochopitelně po příchodu do Srbska všimli, která jim byla dalším důkazem nebiblického charakteru jejich slavení.²⁶

Ještě zajímavější však je případ bulharského Vojvodova, které bylo založeno v roce 1900 utečenci doslova z celého Balkánu, bulharskou vládou vděčně přijatými za nové vzdělavatele opuštěné půdy na severu země. Mezi zakladateli Vojvodova bychom přitom našli české sektáře z banátské vesnice Svatá Helena, dávné potomky tolerančních sektářů z východních Čech, které dal Josef II. odstěhovat na toto „náboženské smetiště“ monarchie,²⁷ ale také katolické Bulhary prchající před svými pravoslavnými sousedy, potomky

Obr. 5. Někdejší nazarénská modlitebna v severobulharském Vojvodovu, vystavěná ve 2. desetiletí 20. století. Foto Z. R. Nešpor (1999).

středověkých paulikiánů, a po ruské říjnové revoluci sem přišlo dokonce i několik „bílých“ rodin. Pozdější vojvodovští nazaréni, kteří byli podobnými uprchlíky vlastně před celým svým okolím, do Bulharska přišli v 80. letech 19. století z blíže neznámé části uherského Banátu.

Nalezli zde útočiště, ale jejich zkušenosti s přátelským přijetím této specifické víry okolím zřejmě nebyly příliš dobré, a proto se zprvu raději prohlásili za luterány. Když

však seznali zbytečnost takové záštity, protože bulharská vláda nehodlala jinověrce nijak pronásledovat a celá obec byla vlastně složena z uprchlíků jim podobných, tohoto označení se vzdali.²⁸ Vedle své specifické zbožnosti, jež zůstala nedotčena po celou dobu trvání česko-slovenské enklávy ve Vojvodovu (do let 1949–1950), si přitom s sebou přinesli dokonce i Liberdův zpěvníček, a tak se podruhé stalo, že právě on sehrál výraznou misijní roli. Právě on se totiž stal vojvodovským náboženským textem par excellence, za svůj jej přijali i stoupenci dalších ve vsi zastoupených konfesí, metodisté a darbisté, a byť jeho používání již dnes patří minulosti, vděčně se na něj vzpomíná.

Přijetí kancionálu dalšími náboženskými skupinami obce je přitom o to zajímavější, že nazaréni se jinak spíše drželi stranou, nezasahovali do sporů mezi radikální a umírněnou

²⁶ *Revka, Ze života*, s. 473.

²⁷ *Z. R. Nešpor, Banátská Češi jako potomci tolerančních sektářů, Religio. Revue pro religionistiku 7, 1999, č. 2, s. 129–144.*

²⁸ *Z. R. Nešpor – M. Hornořová – M. Jakoubek, Čeští nekatolíci III, s. 78. Srovnej Z. R. Nešpor, Banátská Češi, s. 139–141.*

částí českých věřících, které nakonec ve 20. letech vyústily v rozdělení na metodisty a darbisty (jen na čas, ale o to více nesmiřitelné), a nestarali se ani o paulikiány ani o bulharské pravoslavné. Stejně jako zůstalo Vojvodovo pro svůj polyetnický a polykonfesionální charakter, především však pro své vědomí vlastní (náboženské) výlučnosti zcela izolováno od okolních bulharských obcí, stejně tak zůstali nazaréni uzavřeni dalším náboženským skupinám. Nechodili do metodistické ani darbistické modlitebny, ani do pravoslavného kostela, nýbrž se scházeli u jednoho bratra doma. Důvod této uzavřenosti ovšem není příliš těžké najít, bylo jím právě vědomí brzkého konce světa, po kterém přijde soud – tak proč by se „kompromitovali“ stykem s „nevěřícími“? A to přesto, že vlastně všichni vojvodovští obyvatelé byli více či méně asketickými sektáři – alkohol se zde z náboženských důvodů nepil, nekonaly se světské zábavy, a když se zde krajanský spolek ze Sofie pokoušel zavést sokolské zábavy a národní písně, bylo to jako bezbožné jednohlasně odmítnuto.

Zprávy o uherských nazarénech z pramenů mizí s individualizací a privatizací religiozity v 1. polovině 20. století, s rozpadem řady tradičních náboženských skupin a s postupným zrodem jiných způsobů sebevymezení jedinců i sociálních skupin. Náboženství pro mnohé přestalo hrát úlohu nejdůležitější životní záštity, mimo jiné i v důsledku mimořádně silných osobních zážitků mnohých obyvatel Balkánu na frontách první světové války. Řada občanů nově vytvořených i existujících států našla prostor k realizaci např. v politice, ve zvyšování vlastní zemědělské odbornosti, v družstevnictví a v dalších „přízemních“ aktivitách. Nazarénství na Balkáně zaniklo, nebo se alespoň důkladně skrylo (což po druhé světové válce nastupující komunistické režimy zřejmě jen uvítaly). V případě Vojvodova zmizelo reemigrací velké většiny obce do Československa po druhé světové válce,²⁹ neboť nazaréni nově usazení v Novém Přerově na jižní Moravě se sice ještě několik let scházeli k přísně soukromým bohoslužbám, novou generací však již tato víra nedokázala přilákat. Po smrti jejích posledních vyznavačů se jejich děti přidaly k jiným marginálním náboženským skupinám, především k metodistům a křesťanským sborům (křesťanské sbory jsou formou darbismu), tedy těm jež znaly již z Vojvodova, anebo podlehly obecnému sekularizačnímu trendu české společnosti. Nazarénství zde tedy definitivně zaniklo, stejně jako mezi Čechy a Slováky, kteří v Maďarsku a na Balkáně zůstali.

Za zmínku však stojí ještě dva další fenomény, které s problémem uherského nazarénství souvisí jen svým označením, v daném případě silně pejorativním. Právě ty nám totiž pomohou lépe „číst“ dobový sociální význam zmíněného pojmu.

V první řadě šlo o již zmiňovanou radikální, původně sektářskou část českých nekatolíků ve Svaté Heleně v (nyní rumunském) Banátu,³⁰ jíž její sousedé hanlivě říkali „nazaréni“ ve snaze o to možná nejhorší diskreditaci. Snad přitom sami věřili tomu, že šlo o nějakou odnož této „nejhroznější sekty“, možná nacházeli některé podobnosti v praktickém každodenním jednání věřících obou konfesí. Bylo však prokázáno, že v tomto případě šlo o omyl, ve Svaté Heleně nazarénství nikdy neexistovalo.³¹ Takto označení, kteří později paradoxně název „nazaréni“ přijali za svůj, byli zastánci asketické sektářské

²⁹ Z. R. Nešpor – M. Hornofová – M. Jakoubek, Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku IV, Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace 8, 2002, s. 88–94.

³⁰ J. Auerhan, Čechoslováci, s. 75; J. Jech – M. Secká – V. Scheufler – O. Skalníková, České vesnice v rumunském Banátě, Češi v cizině 5, 1995, s. 24; M. Secká, Češi v rumunském Banátu, Češi v cizině 8, 1995, s. 98; J. Schlögl, Dějiny českých osad v rumunském Banátě, Naše zahraničí 7, 1926, s. 86–92.

³¹ F. Hruza, Domov v cizině. Ostrava 1992, s. 12.

Obr. 6. České osady v jihouherském Banátu na počátku 20. století. Podle: *L. Niederle*, Uherští Slováci. Národopisná mapa a statistika uherských Slováků na základě sčítání lidu z roku 1900. Praha 1906 (upravil T. Rataj).

etiky (na jejíž základech tato obec na počátku 19. století vznikla), kteří se později přihlásili ke svobodné reformované církvi.³²

Ještě zajímavější však je dobové užívání označení *nazaréni* pro svépomocná vesnická družstva sdružená v poslední čtvrtině 19. století kolem Reiffeisenových záložen v Srbsku.³³ Tato družstva tvořila poměrně uzavřené komunity v intencích výroku, „*kdo padl, toho podpoří, kdo stojí, toho nenechají upadnout*“³⁴, a jejich členové navíc vyznávali řád a asketickou pracovní morálku. Jinak řečeno, svou uzavřeností, sociálním tlakem uvnitř skupiny i každodenním chováním a vztahem k práci svému okolí připomínali náboženské nazarény. Stoupenci tohoto hnutí ovšem byli, už proto že se stavěli kladně k rodícímu se srbskému nacionalismu, většinou svých vrstevníků vnímání povýtce pozitivně, jako protiklad k „hloupému“, tedy náboženskému nazarénství (vlastním nazarénům pochopitelně na něčem natolik časném, jako byl srbský národ nebo dokonce stát, vůbec nezáleželo). Modernistickým volnomyšlenkářům byli blízcí hlavně proto, že byli „*bez věroučných nepřijemností, nepřirozenosti a předpojatosti*“, přičemž v praxi dokázali vytvořit podobně fungující sociální skupiny jako samotní sektáři.³⁵ Toto poměrně překvapivé srovnání ovšem není „jen tak“. Jeho autor totiž jaksí mimoděk rozpoznal zvláštní, neobyčejně pevný, navenek zdrženlivý a vnitřně soudržný (i za cenu značného sociálního tlaku na jedince) typ sociálních skupin tvořených reiffeisenovskými družstvy a velkou částí dalších podobných svépomocných venkovských družstevních aktivit. Rozpoznal to, k čemu se sociologie náboženství dopracovala až o půl století později, že totiž šlo vlastně o pseudonáboženské skupiny. O skupiny, jejichž sociální dynamika nepřiznaně (a většinou nevědomě) přebírala mnohé funkce vyhrazené původně náboženským sdružením, jejichž „teologií“ a „eschatologií“ byla víra v lidské schopnosti a trvalý pokrok. Tato „víra“ již nesměřovala k transcendentnímu ráji, nýbrž usilovala o vybudování ráje na zemi.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- G. Alder, Die Taufenfrage und Kirchenfrage in Leben und Lehre des S. H. Fröhlich. Bern 1976.
- J. Auerhan, Čechoslováci v Jugoslávii, Rumunsku, Maďarsku a Bulharsku. Praha 1921.
- J. B. Čapek, Československá literatura toleranční 1781–1861 I. Praha 1933.
- P. Dimič, Nazarenima. Bez místa 1881.
- V. Dimitrijevič, Zašto se u nas nazarenstvo širi i kako bi to mogli sprečiti. Novi Sad 1898.
- J. Ďurovič, Slovenský pietizmus, Historia Slovaca 3–4, 1945–46, s. 177–199.
- J. Findeis, Vojvodovo, in: Jubilejní ročenka československé kolonie v Bulharsku 1868–1928. Sofie 1929.
- H. Gasper – J. Müller – F. Valentin, Lexikon der Sekten, Sondergruppen und Weltanschauungen. Fakten – Hintergründe – Klärungen. Freiburg – Basel – Wien 1991.

³² Z. R. Nešpor – M. Hornofová – M. Jakoubek, Čeští nekatolíci II, s. 117–118, 124–126.

³³ J. Tomič, Pamětno „nazarentsvo“, s. 50, 57.

³⁴ Tamtéž, s. 11.

³⁵ Tamtéž, s. 57–58.

- R. Grujič, Nazarenstvo, in: Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, III. knjiga. Zagreb 1928, s. 36-37.
- I. Heroldová, Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy, Češi v cizině 9, 1996, s. 67-96.
- F. R. Hrabal, Lexikon náboženských hnutí, sekt a duchovních společností. Bratislava 1998.
- F. Hruza, Domov v cizině. Ostrava 1992.
- J. Jech – M. Secká – V. Scheufler – O. Skalníková, České vesnice v rumunském Banátě (Češi v cizině 5, 1995).
- P. Karnaševič, Zrovnávací bohoslovie a sektológia. Skriptum Pravoslavné bohoslovecké fakulty v Prešově. Bratislava 1974.
- I. Kollárová, Cenzúra kníh v tereziánskej epoche. Bratislava 1999.
- F. X. Kryštůfek, Všeobecný církevní dějepis, III. sv. Praha 1892.
- F. X. Kryštůfek, Dějiny církve katolické ve státech Rakousko-Uherských s obzvláštním zřetelom k zemím Koruny české, II. sv. Praha 1899.
- J. Michalko, Naši v Bulharsku. Pädesiat rokov ich života, práce, piesne a zvykov. Myjava 1936.
- J. Mocko, Historia posvätej piesne slovenskej a historia kancionálu. Liptovský Svätý Mikuláš 1909.
- Z. R. Nešpor, Banátští Češi jako potomci tolerančních sektářů, Religio. Revue pro religionistiku 7, 1999, č. 2, s. 129-144.
- Z. R. Nešpor, Pojmy „církev“ a „sekta“ v českém předmarxistickém dějepisectví, in: J. Horský (ed.), Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení. Ústí nad Labem 1999, s. 204-247.
- Z. R. Nešpor – M. Hornofová – M. Jakoubek, Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku I-IV, Lidé města. Revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace 2, 1999, s. 64-85 (I); 4, 2000, s. 112-141 (II); 5, 2001, s. 62-86 (III); 8, 2002, s. 85-104 (IV).
- V. Penčev, Tempus edax rerum ili Za minaloto i nastojašteto na vojvodovskite Čechi, in: Čechi v Balgarija, Istorija i tipologija na edna civilizatorska rolja, II. Sofia 1996, s. 52-70.
- R. Pražák, Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození. Praha 1962.
- Revka, Ze života slovenských nazarénů v Báčce, Naše Slovensko 1, 1908, č. 10-11, s. 471-474.
- H. Rüegger, Die Gemeinschaft Evangelisch Taufgesinnter (Nazarener). Zürich 1962.
- M. Secká, Češi v rumunském Banátu, Češi v cizině 8, 1995, s. 92-115.
- J. Schlögl, Dějiny českých osad v rumunském Banátě, Naše zahraničí 6, 1925, s. 37-43, 89-94, 143-147, Naše zahraničí 7, 1926, s. 11-16, 86-96, 142-148.
- G. A. Skalský, Z dějin české emigrace XVIII. století I. Chotěboř 1911.
- J. Tomič, Pametno „nazarentsvo“. Novi Sad 1897.
- E. Troeltsch, The Social Teaching of Christian Churches. Louisville 1992.
- F. Vašečka, Buržoázný štát a cirkev. Bratislava 1957.